

DAR KARTĄ DĖL *EKSPERTO, KONCERTO* IR PANAŠIŲ ŽODŽIŲ KIRČIAVIMO

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjamas vienas iš skolintinių žodžių įforminimo lietuvių kalboje klausimų – skiemens kirčių žymėjimas (dėliojimas) ir sisteminiai skolintinių žodžių kirčiuotų skiemenų santykiai. Parodoma to žymėjimo istorija ir dabartinio žymėjimo santykiai, susiję su svarbiu lietuvių akcentologijos reikalavimu pagal kirčiuoto skiemens kokybę taikyti vadinamąjį Sosiūro–Fortunatovo dėsnį.

Lietuvių akcentologijos vadovėliuose ir leksikografijos darbuose nuo dabartinės akcentologijos mokslo pradžios svetimos, resp. tarptautinės kilmės žodžiuose dažniausiai vartotas skiemens kirčio ženklas buvo cirkumfleksas, rečiau akūtas. Tokį kirčiavimo modelį įtvirtino Jonas Jablonskis ir kiti vėlesni kalbininkai Pranas Skardžius, Antanas Salys. Žodžius su dvigarsiais ir dvibalsiais *el, er, em, en, eu, ei* taip kirčiavo žymūs leksikografai Benjaminas Sereiskis, Jonas Baronas, „Lietuvių kalbos rašybos žodynas“ (1948) ir kt. Tačiau 1951 m. išleistame „Tarptautinių žodžių žodyne“, viešai nesvarsčius ir nesitarus su visuomene, padaryta tikra šio žymėjimo revoliucija: žodžiai su dvigarsiais *el, er* ir *eu* ir jų skiemens kirtis visur sužymėtas kairiniu kirčio ženklu. Taip lietuvių akcentologijoje atsirado dvejoja žodžių su tvirtapradiškai kirčiuotais dvigarsiais akcentinė reprezentacija: *èl, èr, èu : él, ér, éu*. Šitoks kirčiavimo modelis ne tik iškrinta iš visos akcentinės bendrinės kalbos dvigarsių kirčiavimo sistemos (jo nėra ir tarmėse), bet ir stimuliuoja bendrinei kalbai nebūdingą kirčio atitraukimo reiškinį tų vartotojų kalboje, kuriems svetimas toks kirčio realizavimo modelis.

Straipsnyje parodoma, kad toks kalbamuose dvigarsiuose žymimas kairinis kirčio ženklas yra svetimos kilmės ir reikalauja pripažinti bendrinėje kalboje egzistuojant tik svetimos kilmės žodžiuose pasitaikančią fonemą /ɛ/. Iš tikrųjų tos tariamos fonemos reprezentuojami balsiai, pasitaikantys kai kurių vartotojų kalboje, neatlieka distinktyvinės funkcijos, sukelia chaosą akcentinėje dvigarsių sistemoje, todėl tas svetimos kilmės žodžiuose vartojamas balsis [ɛ] laikytinas tik fonemos /e/ variantu. Tai nuolat pabrėždavo ir 1951 m. kirčiavimo revoliucijos priešininkai Antanas Salys, Adèle Laigonaitė, Aleksas Girdenis ir kt.

Straipsnio išvadose, remiantis lietuvių kalbos prozodijos savitumu ir kitų dvigarsių (*em, en, ei*) kirčio ženklų žymėjimo praktika bei realiosios vartosenos duomenimis, siūloma grįžti

prie ilgą tradiciją turėjusios jablonskinės svetimų žodžių skiemens kirčių žymėjimo praktikos, t. y. akcentologijos vadovėliuose, žodynuose, enciklopedijose ir kitur iki šiol žymimus kirčius *èl, èr, èu* pakeisti savu, vartoseną atitinkančiu tarimu ir žymėti *él, ér, éu* arba prireikus atsižvelgti į kitas aplinkybes ir žymėti *él, ér, éu*. Techninis tokio žymėjimo sutvarkymas yra jau leksikografinės technikos, ne kalbos mokslo reikalas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, kirčiavimas, normų kodifikacija, kirčio žymėjimas, priegaidžių raiška.

ALDONAS PUPKIS
aldonas.pupkis@gmail.com